

ס פ ר

מלות הגיון

חברו בלשון ערבית

רבינו משה בן מימון הספרדי

(הרמב"ם)

ותרגמו לעברית

רבי משה ברפי שמואל אבן-תבון

מהדורה שנייה, עריכה ומתוקנת

ורשה, תרפ"ח.

M. MAJMONIDES
M I L O T H I G O J O N
Wydawnictwo „TRAKLIN“
Warszawa ————— 1928.

PRINTED IN POLAND.

Druk. „Br. Lewin-Epstein i S-ka“
Warszawa, Pawia 38

ה ק ד מ ה

אמר רבינו משה בן כבוד הרב רבינו מימון, זכר צדיק
לברכה:

שאל שר אחד מבעלי החכמות התורתיות ומאנשי הצחות
והמליצה בלשון הערב (1) לאיש עין (2) במלאכתו ההגיון, שיבאר
לו עניני השמות הנזכרים הרבה במלאכת ההגיון, ויבאר לו
הסכמת אנשי הלאכה (4) לפי מה שהסכימו עליו, ושיכון בהם
לשון קצרה מן המלות ולא ירבה לכפול הענינים, כדי שלא יארכו
הדברים, כי אין כונתו לגדל כבודו וללמוד המלאכה הזאת למה
שסופר לו ממנה, כי ההקדמות המונחות למי שירצה ללמוד המלאכה
הזאת רבות, אבל היתה כונתו ידיעת הסכמתם ברוב השאלות (3)
לא זולתה (5).

ועתה אתחיל בזכרון מה שתכסוף, ואומר.

(1) הלשון הערבית, (2) המעין, (3) בתורת, (4) אנשי ההגיון, (5) שהשאלו

תבות לשמש בתור מונחים בתכמת ההגיון, (6) לא יותר.

שער א.

השם, אשר יקראהו מדקדק הערב—התחלה, הוא אשר יקראהו בעל מלאכת ההגיון—הנושא, ואשר יקראהו המדקדק—ספור ההתחלה, הוא אשר יקראהו בעל מלאכת התייך—הנושא. בין שיהיה הספור שם, או פועל או מלה, או כלל—כל זה יקרא נשוא. ואין הברל בין שיהיה הספור חיוב או שלילה, דמיון זה אמרנו: „ראובן עומד“. נאמר: „ראובן“—נושא, „עומד“—נשוא, וכן „ראובן בלתי עומד“. נאמר: „ראובן“—נושא, „בלתי עומד“—נשוא, וכן כאשר נאמר: „ראובן עמד או יעמיד“. נאמר אנחנו: „ראובן“—נושא, „עמד או יעמיד“—נשוא. וכן כאשר נאמר: „ראובן בבית“, „ראובן“—נושא, „בבית“—נשוא. וכן כאשר בא הספור בכלל, אם בשם, אם בפועל, או מה שהתחבר עמו—כל זה נקראהו נשוא.

וכלל הדבור המרכב מהספור והמסופר ממנו יהיה חיוב או שלילה, רצוני לומר, הנושא והנשוא יחד, יקרא—משפט או גזירה, ויקרא גם כן—המאמר הפוסק. והמשפט גם כן יש לו שני חלקים, הנושא והנשוא, ואם היו מלות המשפט רבות¹, דמיון זה אמרנו: „ראובן העברי אשר היה עומד בבית שמעון הרג בנו של לבן הארמי“. הנה אנחנו נאמר: זה המשפט, נושאו—„ראובן העברי אשר היה עומד בבית שמעון“, ונשואו—„הרג בנו של לבן הארמי“, והקש על זה².

הנה כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער—ארבעה: הנושא, הנשוא, המשפט והמאמר הפוסק.

(1) אמירו אם בטשטט הוז ישנן מלות רבות, רק שני חלקים הוא

כולל בתוכו. (2) וכיוצא בזה.

שער ב.

כל משפט, אם שיתחייב בו דבר לדבר, כאמרך: ראובן חכם או שמעון עומד, או תשלל בו דבר מדבר, כאמרך: אין ראובן חכם או לא עמד שמעון. וכאשר תחייב בו דבר לדבר יקראהו — המשפט המחייב, וכאשר תשלל בו דבר מדבר יקראהו — המשפט השולל. ופעמים יהיה שהמשפט המחייב יחייב הנשוא לכל הנושא, כאמרך: כל אדם חי, וזה נקראהו — מחייב כללי, ונקרא „כל“ — ההיקף הכללי המחייב. ופעמים יהיה שהמשפט המחייב יחייב הנשוא לקצת הנושא, כאמרך: קצת האדם כותב, וזה נקראהו — מחייב חלקי, ונקרא „קצת“ — ההקף החלקי המחייב. ופעמים יהיה שהמשפט השולל ישלול הנשוא מכל הנושא, כאמרך: אין אחד מבעלי החיים אבן, וזה נקרא — השולל הכללי, ונקרא „אין אחד“ — ההקף הכללי השולל. ופעמים יהיה שהמשפט השולל ישלול הנשוא מקצת הנושא, כאמרך: אין כל אדם כותב, או קצת האדם בלתי כותב, או אין קצת האדם כותב, וזה נקרא — החלקי השולל. ואין הדרך אצלנו באלו שלש הלשונות בשלילה החלקית, אבל אנחנו נבחר תמיד שתהיה לשוננו בשולל חלקי: „אין כל“ בלתי כללי. ונקרא „אין כל“ — ההקף החלקי השולל. ויהיו ההקפים ארבעה; כל, קצת, אין אחד ואין כל

ויהיו המשפטים בעלי ההקפים ארבעה: מחייב כללי, מחייב חלקי, שולל כללי ושולל חלקי. ואם לא יחבר בנושא המשפט הקף כללי, כאמרנו: האדם כותב, קראנו זה — המשפט הסתמי, רצוננו לאמר, שהוא סתום ולא נגדר בהקף, ודינו אצלנו כדין החלקי תמיד, בין מחייב או שולל. כי אמרנו: האדם כותב, כמו אצלנו כח קצת האדם. וכן אמרנו: אין האדם כותב, כאמרנו „אין כל האדם כותב“, וכאשר היה נושא המשפט איש נפרד, כאמרנו: ראובן

ה

ח"י או שמעון חכמי או לוי כותבי, קראנו זה – המשפט האישי.

ויהיו חלקי המשפטים ששה בהכרח: אם מחיב כללי, ואם שולל כללי, אם מחיב חלקי, ואם שולל חלקי, או סתום – וכחו כח החלקי בחיוב או שלילה, או אישי – והוא גם כן יהיה מחיב או שולל.

ואנחנו נקרא מה שיוורה עליו המשפט מענין הכללות והיחוד (1) – כמות המשפט. ונקרא מה שיוורה עליו מענין החיוב והשלילה – איכות המשפט. דמיון זה אמרנו: כל אדם ח"י, נאמר זה המשפט: כמותו – כללי, ואיכותו – החיוב. וכאשר אמרנו: קצת האדם בלתי כותבי, נאמר זה המשפט: כמותו – חלקי, ואיכותו – השלילה.

וכל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער ארבעה עשר שמות הם, והם: המחיב, השולל, המחיב הכללי, המחיב החלקי, השולל הכללי, השולל החלקי, הסתמי, הפרטי, ההקף הכללי המחיב, ההקף החלקי המחיב, ההקף הכללי השולל, ההקף החלקי השולל, יית המשפט ואיכות המשפט.

שער ג.

כל משפט שיהיה נשואו פעולה או הפעולה (2) ומה שיתחבר עמה נקראהו – משפט שני, בין שיהיה חיוב או שלילה. דמיון זה אמרנו: "ראובן עמד", או אמרנו: "ראובן הרג את שמעון". כל אלו נקראים – המשפטים השניים, בעבור שהם כולם בלתי צריכים אל דבור שלישי יקשור בין נשואם ונושאם להודיע באיזה נשוא הם המשפטים. אבל אם היה נשוא המשפט שם, הנה נקרא אותו – השלישי. וזה כי אמרנו: "ראובן עומד" (3).

(1) זה מה שיש במשפט מנישני הריו והמעוט. (2) פעל זה נפעל.

(3) ראובן העומד – שם

לא תורה זאת המלה על קשר נשוא זה המשפט בנושאו באיזה זמן היה, אם ראובן הוא עומד עתה, או היה עומד במה שעבר, או שיהיה עומד במה שעתידי, ואי אפשר מבילתי דבור שלישי שיקשור הנשוא בנושא בזמן ידוע, עבר או עתיד, כמו אמרנו: „ראובן הוא עתה עומד“ או „היה עומד“ או „ימצא עומד“, שזה אצלנו בטה בדבור הזה או לא בטה (1), ולכן נקראהו — השלישי. ונקרא הדבור אשר יקשור הנשוא בנושא בזמן ידוע, עבר או עתיד — דבור המציאות, והוא היה, או הוה, או יהיה, ומה שנגזר מהם, כי הם יורו על מציאות הנשוא בנושא בזמן מיוחד. ואם תחבר בנושא המשפט מלה תורה על איכות מציאות נשואו לנושאו, כמו אמרנו: אפשר, ונמנע, וסובל, והכרח, ומחויב, ומגנה, ונאה, וראוי, וצריך ומה שדומה להם; ופעמים תבאנה אלו המלות והדומה להן במשפט השני או במשפט השלישי; אנחנו נקרא אלו המלות והדומה להן — הצדדים. באמרנו: „אפשר שיכתוב“, „אפשר שירכוב“, „אפשר“ — צד. וכן באמרנו: „כל אדם בהכרח חי“, הנה נאמר כי „בהכרח“ — צד. ובאמרנו: „ראובן צריך שיעמוד“, „ראובן מגנה שיקלל“, „ראובן צריך שילמוד“, „ראובן צריך שיעשה כך“, כולם נקראים — צדדים. ואנחנו נקרא הפעולה — הדבור, והפעולות — הדבורים. הנה כל אלו השמות אשר התבארו עניניהם בזה השער הם חמשה, והם: המשפט השני, המשפט השלישי, הצד, הדבור, דבור המציאות.

שער ד.

כל שני משפטים אשר נשואם ונושאים אחד בעצמו, וזולת שהאחד מחיב והאחר שולל, הנה נקרא אלו שני המשפטים — מתנגדים ונקרא החיוב והשליטה — המתנגד. דמיון זה (1) אחת היא לנו אם הגיד במירוש או לא הגיד במירוש אח זמן הפעולה.

אמרנו: „ראובן חכם“, „ראובן אינו חכם“, או „האדם כותבי“, „האדם אינו כותבי“. הנה אלו שני המשפטים נקראים—מתנגדים, וכל מה שדומה להם.

ואולם אם היתה ההתנגדות בין שני משפטים בעלי הקפים, הנה זה יש לו שם ייחודי⁽¹⁾. וזה כי שני המשפטים המתנגדים אם חובר עם כל אחד משניהם הקף כללי, באמרנו: „כל אדם חי“, „ואין אדם אחד חי“, הנה שני אלו המשפטים נקראים—מתפסים, וזאת ההתנגדות נקראת—הפך. ואם חובר בכל אחד משניהם הקף חלקי, באמרנו: „קצת האדם כותבי“, „וקצת האדם אינו כותבי“, נקראים—תחתיתים.

ואם חובר באחד משניהם הקף כללי, ובאחד הקף חלקי, הנה נקראים—משפטים סותרים, וזה הענין נקרא—הסתירה. ואלו הם שני מינים: המין האחד שיהיה האחד מחיב כללי והאחד שוללי חלקי, באמרנו: „כל אדם חי“, „אין כל אדם חי“, הנה נקרא אלו השנים—סותרים. והמין השני, שיהיה המשפט האחד שוללי כללי והאחד מחיב חלקי, באמרנו: „לא אדם אחד מעופף“, „קצת אדם מעופף“, שני אלו גם כן סותרים.

ומן הידוע, כי כל מה שתחייב דבר לענין מה או תשלול אותו ממנו, לא יחסר הדבר ההוא⁽²⁾ אשר תחייבו או תשלול אותו מהיותו הנרחי אליו, או אפשר לו, או נמנע עליו, והנמנע—הכרחי. דמיון זה אמרנו: „כל אדם חי“, והנה נקרא זה המשפט—הכרחי. ואם אמרנו: „קצת האדם כותבי“, נקרא זה המשפט—אפשרי. ואם אמרנו: „כל אדם מעופף“ נקרא זה המשפט—נמנע. ואנחנו נקרא המחויב והנמנע—הכרחי, כי אנחנו נאמר: האדם חי בהכרח והאדם אינו מעופף בהכרח. וכאשר אמרנו דרך משל „מראובן בהולדו“⁽³⁾, „ראובן זה כותבי“ או „ראובן זה אינו כותבי“, אז נקרא זה המשפט—אפשרי באמת. ואולם כאשר אמרנו כן מעורא הסופר, דרך משל, בעת מציאות עורא הסופר, הנה

(1) שם מיוחד. (2) מן ההכרח שיהיה הדבר ההוא (3) בעורנו תינקו.

ח

לא נקרא זה המשפט-אפשרי, אבל נקראהו - משפט מחלט או משפט נמצא; כי כל "אפשר" אמנם הוא אפשר על האמת בעתיד קודם שתצא מציאות אחד משני האפשרים¹, אבל אחר צאת מציאות מה שיצא, הנה הסתלק אותו האפשר, כי ראובן העומד אצלנו הוא עומד, ואין העמידה או אפשרית, אבל תדמה לרבר המחויב בזה או.

הנה כל השמות אשר התבאר ענינם בזה השער שנים עשר שמות, והם: ההתנגדות, ההפך, הסתירה, המתנגדים, המתהפכים, מה שתחת המתהפכים, הסותרים ממין הראשון הסותרים ממין השני הנמנע, האפשרי, ההכרחי, המחלט והנמצא

שער ה.

כל משפט שיחזור נושאו לנושאו ונושאו לנושאו², אם נשאר צודק כמו שהיה, קראנו אותו - הפוך המשפט או משפט מהפך, ואם לא יעמוד הצדק אבל יכוב, נקרא זה - הפך המשפט או משפט הפוך. דמיון זה אמרנו: לא אדם אחד מעופף והפוכו, לא מעופף אחד אדם, זה נקרא - הפוך המשפט, שהוא ישמור האיכות והכמות והצדק, ועיקר הכל שישמור הצדק והאיכות. אבל אם תאמר: כל אדם חי, הנה אם תאמר: קצת החי אדם, היה זה הפוך צדק, כי הוא אמת. ואולם אם נהפכהו כשנאמר: כל חי אדם, הנה היה זה הפך ולא הפוך.

הנה כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער ארבעה הם, והם: הפוך המשפט, הפך המשפט, משפט מהופך, משפט הפוך.

(1) ש' תחייב והשלילה, (2) שהנושא נעשה נושא ולחייב.

שער ו.

ידוע עם מעט התבוננות¹, כי כל שני משפטים נבדלים יתחייב מהם דבר 99². באמרנו דרך משל: „כל אדם חי“ „כל אש חמה“, כל שלג קר“, וכן אם הרכות המשפטים הנבדלים רבה מאד, לא יתחייב מכללם דבר אחד. ואם השתתפו במין אחד אן השיתוף עד שיתחייב מהם יחד משפט אחר, הנה הרכבת אותם שני המשפטים, או יקרא הקש. וכך אחר משני המשפטים יקרא או – הקדמה, והמשפט השלישי המתחייב מחבור שתי ההקדמות יקרא – תולדה, ויקרא גם כן – הרדיפה. דמיון זה אמרנו: „כל אדם חי“, „וכך חי מרגיש“, המתחייב מחבור זה בהכרח הוא: „כל אדם מרגיש“. וזאת היא התולדה המתחייבת בהכרח מזה החבור.

ואולם אם תתבונן בזה אשר המשלנו בו, תמצא חלקי ההקש שלשה חלקים, כי כל משפט הוא שני חלקים, כמו שבארנו, נושא ונושא, והנה נפל השיתוף בין שני המשפטים בחלק אחד, והנה הם שלשה חלקים. החלק המשותף לשני החלקים נקראה – גבוץ אמצעי, החלקים הנבדלים נקראים – הקצוות, וחבור שניהם – התולדה או הרדיפה.

והתבונן גם כן בשני חלקי התולדה, כי הנושא בתולדה הוא אשר יקרא מן ההקש – הקצה הראשון והגדול, וההקדמה הוא מן ההקש אשר בה הקצה הראשון והגדול תקרא – ההקדמה הגדולה, ונושא התולדה הוא אשר יקרא מן ההקש – הקצה האחרון והקטן, וההקדמה מן ההקש אשר בה הקצה הקטן הוא היא אשר נקראת – ההקדמה הקטנה. המשל בזה שנאמר: כל ג' הוא א' וכל א' הוא ב'. ויחייב מזה שתהיה התולדה: כל ג' הוא ב', או כל ג' הוא א' וא' איננו ב', אם כן אין דבר מג' ב'. ואנחנו נקרא נושא הדרוש בהקדמה הראשונה שהוא ג' – הקצה הקטן, וההקדמה שבה

(1) כשנעין קצת, (2) אין קשר הגיוני ביניהם.

הקצה הקטן – ההקדמה הקטנה, ונשוא הדרוש בהקדמה השנית
שהוא ב' – הקצה הגדול, וההקדמה שבה הקצה הגדול – ההקדמה
הגדולה, והגדול המשותף ביניהם שהוא א' – הגבול האמצעי. ונקראת
ההקדמה אשר בה הקצה הקטן – הקטנה, ואשר בה הקצה הגדול –
הגדולה.

ונחזור משלנו כדי שנוסיף לשמות באור, וההקש אשר
המשלנו בו הוא: „כל אדם חי“, וכל חי מרגיש, ותולדת זה
ההקש היא: „כל אדם מרגיש“. וחלקי זה ההקש שלשה: האדם,
החי והמרגיש. והגבול האמצעי ממנו הוא החי, והקצוות הן האדם
והמרגיש, והקצה הקטן והאחרון הוא האדם, והקצה הראשון
והגדול הוא המרגיש, וההקדמה הקטנה היא אמרנו „כל אדם חי“,
וההקדמה הגדולה היא אמרנו „כל חי מרגיש“.

הנה כבר התבארו עניני אלו השמות, והם גדולי השמות
אשר ידיעתם ראויה במלאכת ההגיון. והנה כלל השמות אשר
התבארו עניניהם בזה השער אחד עשר שמות הם, והם; ההקש,
ההקדמה, התולדה, הרדיפה, הגבול האמצעי, הקצה הראשון, הקצה
האחרון, הקצה הגדול, הקצה הקטן, ההקדמה הגדולה, ההקדמה
הקטנה.

שער ז.

וממה שהקדמנו התבאר, כי השחוף הנופל בין שתי ההקדמות,
אם שיהיה הגבול האמצעי נושא לאחת משתי ההקדמות ונשוא
באחת, כמו המשל שהמשלנו באמרנו: „כל אדם חי“, וכל חי
מרגיש. וכל מה שיתחבר בזה הדרך מן החבור, נקראה – ה ת מ ו נ ה
ה רא ש ו נ ה מן ה ה ק ש. ואם שיהיה הגבול האמצעי נושא
בשתי ההקדמות יחד, באמרנו: „כל אדם חי“, ו „אין אבן חי“
וכל מה שיתחבר מזאת ההרכבה, נקראת – ה ת מ ו נ ה ה ש נ י ת
מ ת מ ו נ ו ת ה ה ק ש. ואם שיהיה הגבול האמצעי נושא בשתי
ההקדמות יחד, באמרנו: „כל חי מרגיש“, „קצת החי לבן“ וכל

יא

מה שיתחבר מזאת ההרכבה, נקראהו – התמונה השלישית מן ההקש. הנה תהיינה תמונות ההקש שלש. ודע, כי לא מכל שני משפטים, אשר ישתתפו בגבול האמצעי על אחת מאלו שלשת הדרכים, יהיה מהרכבתם הקש בלי ספק, אבל כאשר תשפטהו החלוקה¹, כי בכל תמונה משלשת התמונות יפלו בה חבורים, ויהיו כולם בשלשת התמונות מאה ושמונה חבורים, ואשר הם הקשים באמת יולדו באלו החבורים, והם ארבעה עשר חבורים. כל חבור יקרא – מין. יש מהם ארבעה מינים בתמונה הראשונה, וארבעה בתמונה השנית, וששה בתמונה השלישית. וכבר כתבו וסדרו אותם, עד שתאמר דרך משל: זה ההקש הוא המין הרביעי מן התמונה הראשונה, וזה ההקש הוא המין השלישי מן התמונה השנית, וזה ההקש הוא המין החמישי מן התמונה השלישית.

בתמונה הראשונה צריכה שתהיה הקטנה מחיבת והגדולה כוללת – והתולדה גם כן כוללת – רצוני לומר, אף כוללת, אבל תוכל להיות גם כן חלקית ולא דוקא כוללת². השנית משתתפת לה בכמות³ ונבדלת ממנה באיכות, וזה בהקדמה ובתולדה, ורצוני בשיתוף בכמות בהקדמות⁴ שישמר סדר הכללות, רצוני לומר, שתהיה על כל פנים הגדולה כוללת כמו הראשונה; ורצוני בהבדל באיכות, כי השנית תוסיף על הראשונה בהקדמה הקטנה שאינה צריכה שתהיה מחיבת בקטנה, ובזה בעצמו תחסר⁵ ממנה שלא תוליד מחיבת; ורצוני בתולדה שתוליד גם כן כוללת כמו הראשונה ולא תוליד מחיבת, רצוני לומר, שאינה צריכה – שאין בכחה – להוליד מחיבת. והתמונה השלישית משותפת לראשונה באיכות ונבדלת ממנה בכמות, וזה גם כן בהקדמות ובתולדה; רצוני בשיתוף באיכות בהקדמות, שהשלישית תשמור סדר המחיבת, רצוני לומר, שהיא בהכרח הקטנה מחיבת כמו בתמונה הראשונה.

(1) כשתענין בצרופים השונים. (2) הבאורים לכל אלו התמונות באים לקמן

(3) הכמות-סימן משותף להן, (4) הכמות המשותפת היא בהקדמות, (5) תמצע.

רצוני לומר, שצריכה להיות מחיבת על כל פנים; ורצוני בתולדה שתוליד גם כן מחיבת ולא שלילה כוללת, כי אם שלילה חלקית; ורצוני בהבדל בכמות, כי השלישית תוסיף על הראשונה שלא תצטרך היות הגדולה כוללת, ובוה בעצמו תחסר ממנה שלא תוליד כוללת. השנית והשלישית הפכיות בכמות ובאיכות, רצוני בזה, כי השנית תשמור סדר הכללות ולא תשמור סדר התיוב, ותוליד כוללת ולא תוליד מחיבת רק שלילה, והשלישית בהפוך, כי היא שומרת החיוב ולא תשמור סדר הכללות, ולכן תוליד מחיבת ולא תוליד כוללת. ובכפל: שהשנית לא תשמור סדר החיוב ולא תולידהו, והשלישית לא תשמור סדר כפל ולא תולידהו.

¹ התמונה הראשונה, והיא שהגדר האמצעי נושא בהקדמה האחת ונשוא באחרת, היא על ארבעה פנים. האחד: כל ג' ב' וכל ב' א', אם כן כל ג' הוא א'. השני: כל ג' ב' ואין דבר מב' א', אם כן אין דבר מג' א'. השלישי: קצת ג' ב' וכל ב' א', אם כן קצת ג' א'. הרביעי: קצת ג' ב' ואין דבר מב' א' אם כן קצת ג' איננו א'.

התמונה השנית, והיא שהגדר האמצעי נושא בשתי ההקדמות, היא גם כן על ארבעה פנים. האחד: כל ג' ב' ואין דבר מא' ב', אם כן אין דבר מג' א'. השני: אין דבר מג' ב' וכל א' ב', אם כן אין דבר מג' א'. השלישי: קצת ג' ב' ואין דבר מא' ב', אם כן קצת ג' איננו א'. הרביעי: קצת ג' איננו א'. וכל א' ב', אם כן קצת ג' איננו א'.

התמונה השלישית, והיא שהגדר האמצעי נושא בשתי ההקדמות, היא על ששה פנים. האחד: כל ב' ג' וכל ב' א', אם כן קצת ג' א'. השני: כל ב' ג' ואין דבר מב' א', אם כן קצת ג' איננו א'. השלישי: קצת ב' ג' וכל ב' א', אם כן קצת ג' א'. הרביעי: כל ב' ג' וקצת ב' א', אם כן קצת ג' א'. החמישי: קצת ב' ג' ואין דבר מב' א', אם כן קצת ג' איננו א'. השישי:

(מכאן מתחילים הבאורים אל האמור לעיל בדבר שלש התמונות.

כל ב' ג' וקצת ב' איננו א', אם כן קצת ג' איננו א'.
 וכך מה שהוא זולת א' (1) אלו ארבע עשר המינים מן החבורים,
 יצוני לומר, ארבעה ותשעים החבורים הנשארים אינם הקשים, כי
 הם לא יחיבו דבר אחר בהכרח. ואמנם הראיה על בטול החבורים
 ההם וקיום אלו המינים וידיעתם, הוא חלק גדול ממלאכת ההגיון,
 ואין זה כונת המאמר.

ואלו ארבעה עשר המינים ממיני ההקשים יקראו —
 ההקשים המשימיים

ואולם ההקשים התנאיים הנה הם שני מינים: תנאי
 מדבק ותנאי נבדל. והקש התנאי המדבק הוא באמרנו:
 „אם היה השמש עולה הנה עתה הוא יום“, ואחר נתנה ונאמר:
 „אבל עתה השמש עלה“, הנה יתחייב שיהיה עתה יום. וכך הקש
 מחבר כן יקרא—תנאי מדבק. והקש התנאי הנחלק, יצוני לומר,
 הנבדל הנזכר לעיל, באמרנו: „זה המספר אם זוג אם נפרד“,
 או נאמר: „אלו המים אם חמים אם קרים אם פושרים“, ואחר
 כך נתנה ונאמר בדמיון הראשון: „אבל הוא נפרד“, הנה יתחייב
 שלא יהיה זוג; או נתנה ונאמר במשל השני: „אבל אלו המים
 חמים“, הנה יתחייב שלא יהיו קרים ולא פושרים. וכך הקש
 יחבר כן יקרא—הקש התנאי הנבדל. וכך מיני ההקשים התנאיים
 המולידים חמשה מינים: המדבק — שני מינים, והנבדל — שלשה
 מינים. וראיות זה והמשליהן אינן כונת זה המאמר.

ולאנשי זאת המלאכה (2) מין ממיני ההקש יקראו — הקש
 החלוף. וזה כי אנחנו כשרצינו לאמת משפט־מה ובארנוהו
 בהקש אחד מן ההקשים המשאיים, והוליד לנו המשפט אשר
 רצינו שנדע אמתו, הנה אנחנו נקרא אותו—הקש המשימי
 הישר. ואם אמתנו המשפט בדרך אחר, והוא שנניח סותר
 המשפט (3) אשר נרצה לדעת אמיתותו ונחבר ההקש שיהיה לנו
 המופת בו, ויוליד שקר הסותר אשר הנחנו, נאמר כי המשפט

(1) מחוץ. (2) לחכמי ההגיון, (3) איזה נגוד למשפט שאמתיותו אנו חוקרים.

אשר הנחנו הוא אמתי בלי ספק, ואז המשפט אשר נרצה לאמתו יקראהו—הקש החלוף, ולנו מין אחר מן ההקש יקראהו — הקש החפוש, והוא שיהיה משפט־מה נודעו חלקיו והתאמת בחפוש קצת חלקיו, הנה נקח המשפט ההוא כללי ונשימהו הקדמת הקש. ולנו הקש אחר יקראהו — הקש הדמיון, רצוני לומר, ה העתקה, והוא שנמצא שני דברים מתדמים בענין מה ונמצא דין⁽¹⁾ באחד משני הדברים בלתי נמצא ביותר, הנה נדון את הדין ההוא על הדבר האחר. דמיונו שישאל שואל: „אם השמים נעשו במלאכה?״ ונאמר: „כן! ראיתי זה, כי השמים גשם⁽²⁾, והכותל גשם, והכותל נעשה במלאכה, אם כן השמים נעשו במלאכה!“ הנה זה הוא הקש המשלש. ואם נקח ראייה על היות השמים במלאכה כשנחפש הגשמים אשר התהוו כולם או רובם ונמצאם נעשים במלאכה, ונאמר: „הוא הדין לשמים!“ הנה אנחנו נקראהו—הקש החפוש, דמיונו שנאמר: „הגשם הוא בית האוצר והכסא והמנורה ומה שדומה להם, והם נעשים במלאכה, והשמים מכלל גשם הם, אם כן נעשים במלאכה.“ וזה הוא הקש החפוש. ולנו הקשים אחרים נקראים — הקשי הדינים התוריים⁽³⁾, ואין פנים לזכרם במה שאנחנו בדרכיהם.

הנה כלל מה שיכללהו זה השער מפרוש הענינים שנים עשר שמות הם. והם: התמונה הראשונה מן ההקש, התמונה השנית מן ההקש, התמונה השלישית מן ההקש, מיני תמונות ההקש, ההקשים המשאיים, ההקשים התנאיים, התנאי המדבק, התנאי הנחלק, ההקש המשאיי הישר, הקש החלוף, הקש החפוש, הקש המשלש.

שער ח.

המשפטים אשר יודעו ולא נצטרך אל ראייה על אמתותם

(1) דבר־מה, איזה. הקש. (2) גשמי, (3) מעין שלש עשר מדות שהחזירה גדרשת בהן.

טו

ארבעה מינים: המוחשים — כדיעתנו שזה שחור וזה לבן, זה מתוק וזה מר; והמושכלות הראשונות—כדיעתנו שהכל יותר גדול מן החלק, ושהשניים — מספר הזוג, ושהדברים השונים בעצמם בעינם לדבר אחר כולם שוים; והמפורסמות — בידיעתנו שגלוי הערוה מגונה, וכי חסד המטיב ביותר נכבד גאה ומקובל; והמקובלות — והוא כל מה שיקבל מאחד נבחר או מרבים נבחרים, כי אנחנו נבקש ראייה על היות האיש אשר יקבל ממנו אמתי בכלל ולא תבוקש ראייה על כל מאמר ומאמר, אבל יסמך בקבלה לא זולתה, כי כבר התבארה אמתותו בכלל מה שסופר ממנו.

ואולם המוחשות והמושכלות אין חלוף בין השלם בחושים ביצירה ובין זולתו ממין האדם, והנכבד בהם והפחות בהם, ואולם המפורסמות הנה יש בהן חלוף ויתרון, כי יש משפטים התפרסמו אצל אומה אחת ולא התפרסמו אצל אומה אחרת, וכל מה שיהיה הענין מפורסם אצל אומות רבות תהיה האמתות בו יותר חזקה. וכן המקובלות, פעמים שיהיה המקובל אצל אומה זולת המקובל אצל אחרת, וכל מה שיושג בחוש שלם יהיה המגיע ממנו אמתי בלי ספק; וכן המושכלות כולן, הראשונות והשניות, אמתיות, רצוני לומר, במושכלות השניות, בתמונות ההנדסים וחשבונות המתכונה, הנה זה כולו מושכל אמת, כי הוא יתבאר בהקדמות קרובות רובן למושכלות ראשונות; וכן כל מה שהוציא בניסיון, כששולש האשקמוניא לבטן ועצור לבטן העפצים הידועים¹ זה גם כן וכל מה שדומה לו אמת, וכל מה שתגיע ידיעתו באחד מאלו הדרכים אמתיים. ואנשי ההגיון יקראו את המשפטים המגיעים באחד מאלו שלשה הדרכים — אמתיים.

ואחר אלו ההצעות תדע, שכל הקש אשר תהיינה שתי הקדמותיו יחד אמתיות הנה נקראהו — הקש מופתי, ועשית אלו ההקשים וידיעת תנאיהם היא אשר נקראת — מלאכת

(1) מיני מחלות שונות.

ה מ ו פ ת. וכאשר תהיינה הקדמות ההקש או אחת מהן מהמפורסמות נקראהו — הקש הנצות, ועשית אליו ההקשים וידיעת תנאיהם היא — מלאכת הנצות. ואם תהיינה הקדמות ההקש או אחת מהן מהמקובלות נקראהו — הקש ההלצה, ועשית אליו ההקשים וידיעת תנאיהם היא — מלאכת ההלצה. ובכאן מין אחר מן ההקש תעשה בהם הטעיה ושקר, וההקשים ההם אשר קרה בהקדמותיהם או באחת מהן שטעה עמה או טעה בה או שקר בה במין ממיני ההקשים, אליו יקראו — הקשים מטעים, ועשית אליו הדרכים אשר בהם יטעו וישקרו תקרא — מלאכת ההטעיה. והנה ייפו הדברים ויגנו בדמיון ובחקוי לזולת הדברים, וכן כל הקש תהיה בו הקדמה לקוחה על צד הרמיון והחקוי, הנה אנחנו נקראהו — ההקש השירי, והמלאכה אשר תעשה אליו ההקשים ותודיע דרכי החקויים והמשלים אשר תעשה אותם תקרא — מלאכת השירי.

ודע, כי להקשים המופתיים אין פנים לזכרם בזה המאמר, אבל לזכור אותם בכלל אומר, שהקשים המופתיים לא יעשו ההמשל משום פנים ולא החקירה בחפוש כי אם בתנאים. ואולם מלאכת הנצוח הנה היא תעשה חפוש מחלט, ומלאכת ההלצה תעשה הקש הרמיון, וכן תראה בהקשי ההלצה הקדמה ותסתיר אחרת לסבות, ויקרא אצלנו זה הענין — הנסתר.

וכלל אליו השמות שעניניהם מפורשים בזה השער ששה עשר שמות הם, והם: המוחשים, המושכלות הראשונות, המושכלות השניות, המפורסמות, המקובלות, משפט אמתי, ההקש המופתי, מלאכת המופת, הקש הנצוח, הקש ההלצה, מלאכת ההלצה, הקש מטעה, מלאכת ההטעיה, ההקש השירי, מלאכת השירי, הנסתר

שער טז.

סבות הנמצאות ארבע: החומר, הצורה, הפועל והתכלית. דמיון זה בענינים המלאכתיים, בכסא דרך משל, חמרו — העץ,

ין

ופועל—הנגר, הצורה — הרבוע אם הוא מרובע או השלוש אם הוא משולש או העגול אם הוא עגול, ותכליתו — הישיבה עליו. וכן הסף, דרך משל, חמרו — הברזל, ופועלו—הנפת, וצורתו—האורך ומעט הרחב ותודוד הקצוות, ותכליתו — שיהרג בו. ואלו ארבע הסבות הן מבארות גראים בענינים המלאכתיים כולם, כי כל אמן אמנם יצייר הצורה אשר יצירה בחומרמה, יהיה עץ או ברזל או נחושת או שעה או זכוכית, בעבור כונה יכון אותה בכלי ההוא.

וכן הוא הענין במצאות הטבעיות, ראוי שנבקש בהן אלו הסבות בעצמן. וזולת זה דע, כי אנתנו לא נקרא התמונה והתואר בענינים הטבעיים צורה, שלשון התמונה והתאר נופלת בלשון העברית על הצורה המוחשית בחושים, בין שתהיה מלאכתית או בלתי מלאכתית, רק נבראת בתואר בני אדם. אבל נקרא בענינים הטבעיים צורה את הענין המעמיד להמין המיוחד בו, כיצד אלו יכולת לסלקו מן הדבר ההוא לא יהיה הדבר ההוא מאישי המין ההוא. דמיון זה: האדם מן הענינים הטבעיים, חמרו הוא החיות, וצורתו היא — הכח המדבר, ותכליתו היא — השגתו המושכלות, ופועלו אשר נתן לו הצורה, רצוני לומר, את הכח ההוא, כי ענין הפועל אצלנו ממציא הצורות בחומרים, והוא האל יתברך אפילו לדעת המילוסופים, זולת שהם אמרו, כי הוא הפועל הרחוק, ויבקשו לכל מצא מחודש את פועלו הקרוב.

כי אלו הסבות ארבע, מהן קרובות ומהן רחוקות, דמיון זה כפועל, כי אד עלה מן הארץ והניע האויר תנועה חזקה וחדשה רוחח חזקות, ואם נשיבת הרוח ההיא החזקה שברה גזע תמרה ונפל על הכותל ושבר הכותל, ונפלה מן הכותל ההוא בהתנועעו אבן על זרוע ראובן ושברתו. הנה הפועל הקרוב המשבר זרוע ראובן הוא האבן, והפועל הרחוק — עליית האד, והרוח וגזע התמרה הם גם כן פועלים לשבר הזרוע, אלא שהאחד מהם יותר קרוב מן האחר. דמיון זה בחומר, הנה זה ראובן חמרו הקרוב — איברי הגוף, והחומר אשר הוא רחוק ממנו — הלחות וארבעה היסודות אשר

יז

מהם התהוו האיברים, וידוע כי שורש כל גשם הוא צמח האדמה, והחומר אשר הוא רחוק ממנו הם המים, האויר, האש והארץ, אשר מחבורם יהיו הצמחים. ואלו האר עה הם אשר נקראם יסודות. והחומר אשר הוא רחוק מהיסודות האלה הוא הדבר המשותף באלו הארבעה, אשר יחסו אליהם יחס השעוה לכל מה שיעשה מן השעוה, או יחס הזהב לכל מה שיצורף מן הזהב. כי התבאר במופת, שאלו הארבע היסודות ישתנו קצתם אל קצרים ויתהוו קצתם מקצתם, אם כן יש להם בלי ספק דבר משותף. והוא — חמרם. וזה הדבר המשותף אל היסודות הארבעה אשר נשכיליהו בהכרח הוא אשר נקרא אותו החומר הראשון, ושמו בלשון היונים — היוליס. וכמוהו חומר הגלגלים נעדר מכל צורה ונקרא — חומר פשוט, וכן רבים מהפילוסופים והרופאים יקראוהו סאל ענצאר. ועל זה הסוד בעצמו יעשה בצורה ובתכלית, עד תתברר התכלית הקרובה מן התכלית הרחוקה. וכן הצורה הראשונה והאחרונה.

כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער עשרה שמות הם: והם: החומר, הפועל, הצורה, ותכלית, הסבות הקרובות, הסבות הרחוקות, היסודות, החומר הראשון, היולי, אל ענצאר.

שער י.

הענין הכולל, אשר יכלול מספר אישים והוא מעמיד עצמיות כל אחד מהם נקראהו — מין, רצוני לומר, כמו שהיה מתחלה, כי כל עצם לשון „בעצמו“ הוא, כלומר כמו שהוא, והענין הכולל אשר יכלול שני מינים או יותר ויהיה מעמיד להם נקראהו — סוג. והענין אשר בו יוכר ויבדל המין מזולתו ויהיה הענין ההוא מעמיד לו נקרא — הבדל. וכל מה שימצא לכל אישי המין תמיד ולא יהיה מעמיד למין ההוא נקראוהו —

¹ קובע אותם.

יט

סגולה. והענין אשר ימצא ברוב המין ההוא או למעט ממנו ולא יהיה מעמידו נקראהו — מקרה.

הנה אלו הם חמשה הענינים הכוללים לפי מה שמנו אותם הקודמים. דמיון זה אמרנו: האדם או העקרב. הנה כל אחד מהם נקרא מין, וכל אחד מהם יכול אישי המין ההוא, כראובן ושמעון אישי האדם. ויקרא החי — סוג, להיותו כולל מספר מינים כאדם, כסוס, כעקרב וזולתם. ויקרא הדבור — ההבדל לאדם, כי הוא יבדיל מן אדם וכירהו מזולתו. וזה הדבור, רצוני לומר, הכח אשר בו תצוירנה המושכלות, הוא מעמיד לאמתות האדם. וכן ראוי שנחקר על כל מין ומין עד שנדע הבדלו המעמיד אותו. ונקרא השחוק — סגולה לאדם, בעבור שהוא ימצא לכל אישי תמיד ולא ימצא למין אחר זולת מין האדם. ולא שאינו מעמיד. וכן רחב החוזה, והיותו נצב הקומה, ורחב הצפרנים, כל אחת מאלו נקראת — סגולה לאדם, בעבור שלא תמצא כי אם למין האדם לבדו ותמצא לכל אישי בטבע. וכן תמצא לכל מין בהכרח סגולה אחת או מספר סגולות. והענין הכולל אשר נמצאהו יותר כולל מן המין, כתנועה לאדם, או השחרות בו, שהיא יותר מיוחדת ממנו, כי אין כולו שחור, ובאשר תמצא השחרות גם לזולת האדם היא גם כן יותר כוללת ממנו. הנה נקרא את השחרות, התנועה ומה שדומה להן — מקרה. והמקרה שני מינים: ממנו מקרה קיים בנושא בלתי נפרד ממנו, כשחרות לופת, והלובן לשלג והחם לאש; וממנו מקרה שהוא נפרד, כעמידה וישיבה לראובן או כחום לברזל ולאבן.

ומבאר, כי כמו שהחי כולל מיני בעלי-חיים כולם, והוא סוג, כן הצמח שיכלול מיני הצמחים כולם, הנה הצמח גם כן סוג. וכן הדבר אשר יכלול הצמחים ובעלי-חיים, והוא הגשם, נקראהו סוג. וכמו שהנשם הנוון יכול החי והצמח, והוא סוג גדול, כן הגשם הבלתי נזון שיכלול השמים, הכוכבים, היסודות המקוריים הוא גם כן סוג ראשון. וכאשר אמרנו, הגשם במחלט הנה הוא יכול הכל, ואין שם סוג יותר כולל ממנו, ואנחנו נקראהו

גם כן - העצם הנקרא הגשם מחלט הסוג העליון, ונקרא האדם, הסוג העליון, החומר, הברזל והדומים להם המינים האחרונים, בעבור כי אין תחת כל מין מהם זולת אישי המין, רצוני לומר פרטים, כמו "אדם" שכולו ראובן ושמעון, ונקרא החי - הסוג האמצעי או המין האמצעי, כי הוא סוג בסמיכות אל מה שתחתיו ממיני החי, והוא מין בסמיכות אל הגשם הנזון אשר עליו, אשר יכללנה ויכלול הצמחים, וכן הצמח גם כן סוג אמצעי לנה שתחתיו ומין אמצעי למה שעליו, ונקרא החי והצמח - המינים החלקיים, כי הסוג הנזון יחלק לחי ולצמח, לא זולת זה.

ודע, כי הסוגים העליונים לכל הנמצאות, לפי מה שבאר אריסטו, עשרה מינים: הסוג הראשון - העצם, הסוג השני - הכמה, הסוג השלישי - האיך, הסוג הרביעי - המצטרף, הסוג החמישי - המתי, הסוג השישי - האנה, הסוג השביעי - המצב, הסוג השמיני - לו, הסוג התשיעי - שיפעל, הסוג העשירי - שיתפעל. ואלו עשרה הסוגים האחד מהם, והוא הראשון, הוא עצם, והתשעה הם מקרים. ולכל אחד מהם מינים אמצעיים, מינים אחרונים, הבדלים וסגולות. ואלו עשרה הסוגים העליונים אשר יקראום - מאורות, וידיעת אלו המאורות וכל משיגיהם ודמיוני סוגיהם האמצעיים ומיניהם ואישיהם, מה שאינו ראוי בזה המאמר אשר אנחנו נתחיל בו, והוא הספר הראשון מספר ההגיון; והשני יכלול על המושכלות המרכבות והוא - ספר המליצה; והספר השלישי הוא ספר ההקש, וכבר קדם זכרון ענין ההקש ומיניו ותמונותיו. ואלו שלשה הספרים כוללים מה שבא אחריהם בספרים החמשה הנשארים. והראשון מן הספרים החמשה והוא הספר הרביעי הוא ספר המופת, הספר החמישי הוא ספר הנצוח, השישי הוא ספר ההלצה, השביעי הוא ספר והזטעיה, הספר השמיני הוא ספר השיר.

כ

וכאשר נבאר כונת מין מאלו המינים, הנה כשנוכירהו בסוגו והבדלו נקראהו - גדר. ואם נבארהו בסוגו וסגולה מסגולותיו נקראהו - רושם או חוק. דמיון זה אמרנו בגדר האדם - חי מדבר: הנה חי - סוגו, ומדבר - הבדלו. ופעמים נגדור האדם גם כן כשהוא חי מדבר מת, ויהיה הבאור „מת” שהוא הבדלו האחרון אשר יבדיל בינו ובין המלאכים. ואם בארנו שם האדם כשנאמר שהוא חי רחב החזה, או שנאמר שהוא חי נצב הקומה, או שחי צוחק, הנה לאלו נקרא - רשמים. וכן פעמים נבאר השם ונוכירהו בסוגו ומקרייו, כאמרנו בבאור שם האדם: הוא יכתוב, „הוא חי”, „ימכור ויקנה”, וזה גם כן נקרא רושם.

הנה כלל אלו השמות אשר התבאר ענינם בזה השער שבעה עשר שמות הם. והם: הסוג, המין, האיש, ההכדל, הסגולה, מקרה קים, מקרה נפרד, הסוג העליון, המין האחרון, המינים האמצעים, הסוגים האמצעים, הסוגים החלקים, הסוגים העליונים, המאמרות, העצם, הגדר, הרושם.

וזכרנו עשרה המאמרות ולא בארנו מהם זולת ענין מאמר העצם, כי באור מה שנשאר קשה על המתחיל ואריך אריכות, אפשר שלא יובן ממנו דבר כי אם בהתבוננות ולמוד מיפלא. והנה הכונה באלו השערים שיבין כל מי שיקרא אותם, באור עניני הדברים המפורשים בהם.

שער יא.

כל מה שימצא לדבר-מה, כירידת האבן למטה וחוב מות לבעל-חיים בזבחתו, נקראהו - בעצמות. וכן כל מה שימצא על הרוב נאמר עליו גם כן שהוא בעצמות, כאמרנו: כל אדם בעל חמש אצבעות, ואף-על-פי שימצא בעל שש אצבעות. וכן כל מה שימצא על הרוב בזמן, כמציאות הקור בזמן הסתיו והתום בזמן הקיץ, הנה גם כן יאמר עליו שהוא בעצמות. ובכלל, הענינים הטבעיים כולם, אם יהיו על הרוב הנה הם עצמותיים, וכל מה

שמציאותו על המעט יאמר עליו שהוא — במקרה, כמו שיחסור יסוד וימצא מטמון. ובכלל, הענינים המקריים כולם שאינם מכונים, היו מן האדם או מזולת האדם, נאמר על כל מה שימצא בהם שהוא היה במקרה. הנה זה ענין מה שבעצמות וענין מה שבמקרה. וכל תאר יתאר בו דברימה, והתואר ההוא נמצא בדבר ההוא בעת שיתאר בו, הנה נאמר בתואר ההוא שהוא נמצא בפועל. וכאשר יתאר הדבר בתואר בלתי נמצא בו עתה, אבל הוא מוכן ומזומן שיגיע לו התואר ההוא, הנה אנחנו נאמר, כי התואר ההוא בכח. המשל אמרנו בחתיכת הברזל שהוא סוף, כי היא מזומנה שתהיה סוף, הנה היא סוף בכח, ואין החתיכה בלבד מהעור כן¹, ויש הבדל גדול בין העדר ענין הסוף מחתיכת הברזל ובין העדר ענין הסוף מחתיכת העור. וכן אמרנו בילד אשר נולד: „זה כותבי“, ענינו שהוא כותב בכח רחוק, ואמרנו בנער קודם שיתחיל בלמוד, שהוא כותב בכח, הנה הכח הזה יותר קרוב משלפניו. ואמרנו במי שיתעסק בכתיבה בעת שהוא ישן, שהוא כותב בכח, הנה זה גם כן יותר קרוב מן הראשונים. ואמרנו במי שהוא עור ולפניו הקולמוס, הדיו והקלף, שהוא כותב בכח, אבל הוא כח קרוב מאד, ולא נקראהו כותב בפועל, כי אם בעת שיכתוב. וכן כל מה שדומה לזה.

ואולם הארכנו לבאר זה הענין בעבור שהפילוסופים אמרו, כי כל מה שלא יבדיל בין מה שבכח ובין מה שבפועל, מה שבעצמות ומה שבמקרה, ובין הענינים המלאכתיים ובין הענינים הטבעיים, ובין הענין הכולל והפרטי, הנה הוא בלתי יודע לדבר. וכל שני דברים שהם באופן, שכאשר נמצא אחד מהם הסתלקה מציאות האחר נקראים — ההפכים, כחום וקור, ולחות ויבש. מן הדברים ההפכים מהם מה שבינם אמצעים¹, כחום וקור, כי ביניהם אפשר, ומהם שאין אמצעי ביניהם, כווג ונפרד, כי כל

¹ חתיכת עור איננה סוף בכח. (2) דבר אמצעי ביניהם, לא קריא ולו

כג

אם זוג ואם נפרד. וכאשר יהיו שני דברים שאי-אפשר התחברנו יחד במקום אחד, לפי שהאחד מהם הוא מציאות דבל-מה והאחר הוא הסתלקות המציאות ההיא והעדר, כעורון והראות, הנה נאמו שהראות — קנין והעורון — העדר, ולא נאמר בהם שהם הפכיים שנאמר בחום ובקור, כי החום והקור חלקם במציאות שוה, ואין החום אפשר המציאות יותר מן הקור ולא הקור אפשר המציאות יותר מן החום. ואין כן הראות והעורון. ובוה יבדל בין ההעדר והקנין ובין שני ההפכיים. וכן בהחכמה והסכלות נאמר: החכמה — קנין, והעדר הקנין ההוא — סכלות. וכן העושר והעוני, ומציאות השער בראש והקרחת, ומציאות השנים בפה והעדרן, והדבור והאלמות — כל אלה נקראים קנין והעדר. ולא יתואר בשם ההעדר כי אם אשר מטבעו שימצא לו הקנין ההוא הנכחי להעדר ההוא, כי אנחנו לא נאמר בכותל שהוא סכל ולא עור ולא אלם. הנה זה ענין הקנין וההעדר בהסכמתנו.

ומן השמות יש שהם מפורשים, שכאשר תשמע אותם יובנו לך עניניהם אשר יורו עליו בלשון ההיא מבלי שתצטרך אל הקשה בין הענין ההוא ובין דבר אחר, כאמרנו: הבדיל והנחשת, המאכל והמשתה, העמידה ומה שדומה להם. ויש מן השמות שלא יגיע לך הענין ההוא שיורה עליו השם ההוא כי אם בהקש בינו ובין דבר אחר, כאמרנו: הארוך והקצר ומה שדומה להם, הנה לא יגיע בשכל ענין היות זה ארוך כי אם בהקש במה שהוא יותר קצר ממנו, ולא יצויר שזה קצר עד שיגיע בשכלנו יותר ארוך ממנו. והנה זה היחס בין הארוך והקצר ומה שדומה להם נקרא — ההצטרפות, ונקרא כל אחד מהם — המצטרף, ונקרא שניהם יחד — המצטרפים. וכן המעלה והמטה, החצי והכפל, הקדם והמתאחר, המתחלף והשוה, האוהב והשונא, האב והבן, העבד והאדון, כי אלו והדומים להם נקרא כל אחד מהם — המצטרף, כי הוא לא יגיע ענינו בשכל כי אם בשעור והקש בינו ובין דבר אחר, והיחס ההוא אשר ביניהם הוא אשר נקרא ההצטרפות. ואולם הענין אשר יקרא אותו מדקדק הערב —

נד

הסמוך י, כ, נער ראובן, פתח הבית, הנה נקרא השם ההוא — נוטה. וכמו שנאמר בשוללת ומחיבת מתנגדים כמו שקדם, כן נאמר בכל העדר וקנין ובכל שני הפכים ובכל המצטרפים שהם מתנגדים.

הנה כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער ששה עשר הם, והם: מה שבעצמות, מה שבמקרה, הענינים העצמותיים, הענינים המקריים, מה שבכח, מה שבפועל, הכח הקרוב, הכח הרחוק, ההפכיים אשר ביניהם אמצעי, ההפכיים אשר אין ביניהם אמצעי, הקנין, ההעדר, ההצטרפות, המצטרף, המצטרפים, המתנגדים.

שער יב.

יאמר אצלנו על מה שהוא קודם לדבר אחר על חמשה פנים. הראשון — הוא הקדימה בזמן, כאמרנו „קדם לאברהם“. השני — קדימה בטבע, כחי להאדם, כי אם תרצה לסלק החי הבטל מציאות האדם, ואם תרצה לסלק האדם לא תבטל מציאות החי; הנה נאמר, כי החי הוא יותר קדם מן האדם בטבע, והאדם מתאחר מן החי בטבע. השלישי — הקדימה במדרגה, כשני אנשים, דרך משל, שאחד מהם יושב קרוב אל השלטון והאחר רחוק ממנו, הנה יאמר, שזה קדם לזה במדרגה. הרביעי — הקדימה במעלה, והוא היותר שלם שבשני דברים והנכבד שבהם במין אחד בעינו או בשני מינים מתחלפים; דמיון זה, משני רופאים ושני מודקקים, אשר אחד מהם יותר חכם מן האחר, הנה נאמר ביותר חכם שבהם, שהוא היותר קודם במלאכה ההיא; וכן אם התחלפו המלאכות, כמו שיהיה אדם חכם, ואם לא היה מופלג בחכמה, ואדם אחר מרקד מהיר בריקוד, הנה נאמר בחכם ההוא, שהוא היותר קדם מן המרקד במעלה, כי מלאכת החכמה

¹ סמיכות בלשון ערבית היא גם כן הצטרפות, ולכן מבאר שזוהו מושג

נמרי אחר. ² ואף על פי.

כה

קודמת אל מלאכת הריקוד במעלה. והחמישי – הקדימה בסבה הוא שיהיו שני דברים מספיקים במציאות, ולא ימצא אחד מהם בלתי האחר¹, זולת כי האחד מהם סבה למציאות האחר, הנה נאמר בסבה, שהיא יותר קדומה מן המסובב; כמו שנאמר, שעלית השמש היא סבה למציאות היום.

ואנחנו נאמר בשני דברים שהם יחד בזמן, כשהיו נמצאים בעת אחת; ונאמר שהם יחד במקום, כאשר יהיו נמצאים במקום אחד; וכן כל שני דברים שיהיה מרחקם יחד מהתחלה אחת מרחק אחד, הנה נאמר, שהם יחד במדרגה; וכל שני דברים המסתפקים בחיוב המציאות ולא יהיה אחד מהם סבה לאחר, הנה נאמר בהם, שהם יחד בטבע, ככפל והחצי. וכן נאמר על הסמוכים שהם יחד מצד הסמיכות.

הנה כלל השמות, אשר התבאר ענינם בזה השער, תשעה שמות הם. והם: הקודם בזמן, הקודם במדרגה, הקודם בטבע, הקודם במעלה, הקודם בסבה, יחד בזמן, יחד במקום, יחד במדרגה ויחד בטבע.

שער יג.

התבה, אשר יקראה מדקדק הערב, הפועל, היא אשר נקראה אנחנו – הקנין, כבר זכרנו זה ונקראת האות – מלה. והשם, ממנו מה שנקראהו – שם ישר², וממנו אשר נקראהו – שם נוטה³. ואמר אבונצר אל פראבי: כבר קרה בלשון הערב⁴, שכל שם שנקודו חולם הוא אשר יקראהו אנשי מלאכת ההגיון – השם הישר, והשם שנקודו חירק או פתח הוא אשר יקראהו בעל מלאכת ההגיון – השם הנוטה. הנה זה דבר אבונצר. ואולם השם אשר נקראהו בלתי מגיע הוא שם מרכב

¹ האחד קשור וכסוף לשני. ² שם העצם. ³ נטיות שם העצם. ⁴ חלק

ממלת, לא והקנין, כאמרך, לא רואה לא חלם, לא מדבר. והשמות אשר יקראם מדקדק הערב שמות פועלים והמתפעלים, הם אשר נקראם אנחנו – השמות הנגזרים; ואשר יקראו המדקדק – המקור, נקראו אנחנו – המשל הראשון. והשמות אשר יקראם הנסתרים, כמו „אני” ו„אתה” וה’ כ’ ו’ י’ ב’, עבדו „עבדה”, „עבדך”, „עבדי”, הנה אנחנו נקראם כולם – הנסתרים. ונקרא גם כן האותיות המבארות – הכנויים, ונקרא את התואר והמתאר – מאמר הרכב הרכבת באור ותנאי, פרוש חבור ותנאי, כאמרנו „ראובן הכותב”, „שמעון הלבן”. וכן השם הסמוך ואשר הוא נסמך עליו, אלה הסמוכיות בדקדוק, נקראם גם כן – מאמר הרכב הרכבת באור ותנאי. ואולם את המאמר החותך נקרא אנחנו מאמר הרכב הרכבת ספור.

והשמות בכל לשון יחלקו חלוקה הכרחית אל שלשה סוגים: אם נבדלים, אם נרדפים ואם משותפים. וזה כי הענין האחד כאשר יהיו לו שמות רבים הם נרדפים; וכאשר יהיה שם אחד לענינים רבים הנה שם משותף; וכאשר יהיו שמות משונים לענינים שונים, שכל אחד יש לו שם מיוחד, הנה אלו השמות נבדלים. משל לענין הנרדפים, דמיון זה בלשון העברית: „אדם”, „איש”, „אנוש” לזה המין מן חי ו„סכין”, „מאכלת” לזה המין מן הכלי—אלה הם שמות נרדפים. והיותם קוראים „עין” את העין הרואה ואת מבווע המים הנה אלו השמות משותפים. ואמנם „המים”, „האש” ו„האילן” הנם שמות נבדלים וכן כל השמות הדומים לאלו.

והשמות המשותפים יחלקו לששה חלקים: מהם משותפים שותף גמור, מהם מוסכמים, מהם מסופקים, מהם שיאמרו בכלל וביחוד, מהם משאלים ומהם מעתקים. והשם המשותף הגמור הוא הנאמר על שתי עצמיות אין שותף ביניהן בענין מן הענינים כלל אשר בעבורו ישתתפו בשם הזה, כשם „עין” אשר נאמר על חוש הראות ועל מבווע המים, וכשם „כוכב” הנאמר על הכוכב ועל בעלי־חיים, רצוננו לומר, על הכוכב המדברי

מ

והכוכב החמי והכוכב השמימי, ושם הכוכב הנאמר על הכוכב ועל העשב. והשם הנאמר בהסכמה הוא שיהיה ענין מעמיד לשתי עצמיות או יותר, וכשם שהוא ראייה על כל אחת מהעצמות ההן, בעבור הענין אשר תשתתפנה בו העצמיות ההן לאשר הענין הוא מעמיד עצמיות כל אחת מהם כשם, חיי הנאמר על האדם, הסוס, העקרב והדג, כי ענין החיות, אשר היא ההזנה וההרגש, נמצא בכל אלו המינים ומעמידם. וכן כל הברדל נאמר על אלו אישי המינים אשר תחתיו בהסכמה, וכן שם כל סוג נאמר על המינים אשר תחתיו בהסכמה. ואולם השם המסופק הוא אשר נאמר על שתי עצמיות או יותר בעבור ענין-מה השתתפו בו, ואין הענין שהוא מעמיד לאמתות כל אחד מהם; דמיון זה השם, "אדם" הנאמר על ראובן החי המדבר, על איש אשר מת ועל צורת אדם נעשה מן העץ או מן האבן או ממין מטיט הצרור. הנה זה השם הנאמר עליהם הוא בעבור השתתפות בענין אחד, והוא תמונת האדם ותארו, ואין התמונה ותוארו מעמידים לאמתות האדם, והנה כאשר ידמה כשם הנאמר בהסכמה, שלהא בעבור שתוף ענין מה בשתי העצמיות יחד נאמר עליהם, "אדם", וידמה גם כן כשתוף גמור, בעבור כי אמתות עצמיות זה זולת אמתות זה האחר על כן בעבור זה גקרא מסופק. והשם הנאמר בכלל ויחוד הוא שיקרא מין מן המינים בשם סוגו, כאמרנו, כוכב" הנאמר בכלל על כל כוכב מלכוכבי הלכת וביחוד הוא שם לאחד, וכשם, "השישה" בערב הנאמר על כל מין ממיני העשבים ועל הפרח הצהוב אשר יצבעו בו הצובעים. והשם המשאל הוא השם המורה על עצמות מה, שבשרש הנחות הלשון הוא קים על העצמות ההיא, ואחר כן תקרא בו עצמות אחרת בקצת העתים, ולא יהיה השם ההוא קים תמיד על העצמות ההיא השנית, כשם, "אריה" המונח על מין ממיני החי ופעמים יקרא בנה השם הגבור ממיני האדם, ודמיון זה קראום הנדיבים, ⁽¹⁾ וכמו אלו השמנת

⁽¹⁾ יעקב ומשה שאמר: "גור אריה יהודה", דן גור אריה".

אצל המשוררים הרבה, ומהם השם המצטק, והוא שיהיה שם שעיקר הנחתו בשורש הלשון יורה על ענין מה ואחרי כן ילקח בעבור דמיון־מה בין שני הענינים או בלתי־דמיון, וירכב השם על אשר נעתק ממנו ואשר נעתק אליו יחד, כהשם, תפלה אשר הוא בשורש הלשון שם הבקשה, ואחר כך נעתק אל ענין מיוחד בצורה מיוחדת, וכמו שם העמידה, העליה, הירידה, הצרוף, המשקף, החתוך, ההבדל, הנח, הנראה ומה שדומה לאלו, אשר כל אחד מהם יורה בשרש הנחת הלשון על הענין וילת¹ הענין אשר יורה עליו אצל המדקדקים, כי הם העתיקו אלו השמות לענין אחר.

הנה כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער שמונה עשר שמות הם, והם: הקנין, השם הישר, השם הנוטה, השם הבלתי מניע, השם הנגזר, המשל הראשון, הנסתרים, הכנויים, השמות הנרדפים, הנבדלים, השם המשותף במחלט, המאמר אשר הרכב הרכבת באור ותנאי, השם הנאמר בהסכמה, השם המסופק, השם הנאמר בכלל ויחוד, השם המושאל, השם הנעתק.

שער יד.

השם דבור, מהסכמת הקדמונים מחכמי האומות זשלמות², הוא שם משותף יפול אל שלשה ענינים. הראשון הוא הכח אשר יחד בו האדם, אשר בו ישכיל המושכלות וילמוד המלאכות ויכיר המגונה והנאה, ויקרא זה — הכח הדבור, ויקרא גם כן — הנפש המדברת, והענין השני הוא המושכל עצמו אשר כבר תשכילתו האדם, ויקרא זה הענין גם כן — הדבור הסנימי. והענין השלישי הוא המליצה בלשון מחענין ההוא הנרשם בגפש, ויקרא זה הענין גם כן — הדבור החיצוני. ובעבור שזאת המלאכה אשר הניחה אריסטוטלוס והשלים

(1) שאינו. (2) גנות תרבות.

כט

חלקיה בשמונה ספרים תתן לפה המדבר, והוא הדבור הפנימי דרכים במושכלות, עד שתשמרהו מן הטעות ותדריכנהו על היושר עד שתגיע לו האמת בכל מה שבכח האדם שתגיע לו האמת בו; ותתן זאת המלאכה גם כן דרכים משותפים לכל הלשונות ידריכו בהם הדבור החיצוני אל הישר וישמרוהו מן הטעות, עד שיהיה מה שתליץ בו הלשון נאות למה שבנפש ומשתוה לו עד שלא תוסיף המליצה על הענין אשר בנפש ולא תחסר ממנו, הנה בעבור אלו הענינים אשר תועיל זאת המלאכה קראה – מלאכת ההגיון. אמרו: מדרגת מלאכת ההגיון מן השכל כמדרגת מלאכת הדקדוק מן הלשון.

והשם, מלאכה" אצל הקודמים שם משותף, יפילוהו על כל חכמה עיונית, ויפילוהו גם כן על כל המעשים המלאכתיים, ויקראו כל חכמה מחכמת הפילוסופיה – מלאכה עיונית, ויקראו כל אחת מהנגרות והחצבות ומה שדומה להן – מלאכה מעשית. ושם ה"פילוסופיה" שם משותף, פעמים יקראו בו מלאכת המופת, ופעמים יקראו בו החכמות, ויפול אצלם השם הזה על שתי חכמות, יקראו אחת משתי החכמות – הפילוסופיה העיונית, והחכמה האחרת – הפילוסופיה המעשית, ותקרא גם כן – פילוסופיה אנושית, ותקרא גם כן – החכמה המדינית. והפילוסופיה העיונית נחלקת לשלשה חלקים: הלמודית, הטבעית והאלהית. אמנם החכמה הלמודית לא תעין בגשמים במה שהם עליו, אבל תעין בענינים משוללים מחמריהם, עם היות הענינים ההם בלתי נמצאים כי אם בחומר. וחלקי החכמה אשר הם שרשיה ארבעה הם, והם: חכמת המספר, חכמת השעורים, חכמת הכוכבים וחכמת חבור הנגונים והיא המוסיקא. ויקראו כל אלו החלקים – החכמה השמושית. והחכמה הטבעית תעין בגשמים הנמצאים בטבע לא ברצון האדם כמיני המקורים ומיני הצמחים ומיני בעלי החיים, הנה החכמה הטבעית תעין בכל אלו ובכל מה שימצא בהם, רצוני לומר, במקריהם כולם ובסגולותיהם וסכותם ובכל מה שימצאו הם בו,

כזמן, המקום והתנועה. והחכמה האלהית תחלק לשני חלקים. אחד מהם הוא העיון בכל נמצא שאינו גשם ולא כח בגשם, והוא הדבור במה שנתלה¹ בא"ל, יתעלה שמו, ובמלאכים גם כן. לפי דעתם, כי הם לא יסברו שהמלאכים גשמיים, אבל יקראו אותם השכלים הנפרדים, ירצו בזה, שהם נבדלים מן החומר. והחלק השני בחכמה האלהית העיון בסבות הרחוקות מאד מכל מה שיכללו עליו שאר החכמות האחרות. ויקראו גם כן את החכמה האלהית ומה שאחר הטבע. הנה כל אלו הן החכמות הראשונות.

ואולם מלאכת ההגיון הנה אינה אצלם מכלל החכמות, אבל היא כלי לחכמה. אמרו, שלא יכשר ללמוד או ללמד על דבר כי אם במלאכת ההגיון, כי היא הכלי לכל דבר ולא מן הדבר. ואולם החכמה המדינית תחלק לארבעה חלקים: הראשון – הוא הנהגת האדם נפשו, השני – הנהגת הבית, השלישי – הנהגת המדינה, הרביעי – הנהגת האומה הגדולה או האומות. אמנם הנהגת האדם נפשו היא שיקנה אותה אל המדות הנכבדות ויסיר ממנה הפחיתות, אם היה שכבר הגיעוהו. והמדות הן התכונות הנפשיות שתגענה בנפש עד שיעור היותן לקנין ותסדרנה מהן הפעולות. והפילוסופים יתארו המדות במעלות ובפחיתות, ותקראנה המדות החשובות – מעלות המדות והמדות המגונות – פחיתות המדות, והמעלות הבאות מהמדות החשובות תקראנה – טובות, והבאות מהמדות המגונות תקראנה – רעות. וכן יתארו הדבור גם כן, והוא ציור המושכלות במעלות ובפחיתות, ונאמר, מעלות דבוריות, ופחיתות דבוריות. ולפילוסופים ספרים רבים במדות, וכל הנהגה ינהיג בה האדם זולתו נקראת – חוק. ואולם הנהגת הבית היא שידע, איך יעזרו קצתם את קצתם, ובמה יחמקו עד שיכשר תיקון עיניהם לפי היכולת ולפי הענינים הראויים בזמן שהוא ובמסות ההוא.

לא

ואולם הנהגת המדינה הנה היא חכמה תקנה בעליה ידיעת ההצלחה האמיתית, ותראה להם ההתפשטות¹ בהנעתו ידיעת הרעה האמיתית, ותראה להם ההתפשטות בשמירה ממנה והשתמש במדותיהם בעויבת ההצלחה המדומה עד שלא יתאר אותה ולא יחיו נפשם בה, ותבאר להם הרעה המדומה עד אשר לא יכאבו בה ולא יעזבו אותה, וכן תניח דרכי הישר יסדה במ קבוציהם סדור נאה. וכן חכמי האומות השלמות יניחו הנהגות ודרכים לפי שלמות כל איש מהם, ינהגו בהם עבדיהם הסרים למשמעתם ויקראו אותם - נמוסים, והיו האומות מתנהגות בנימוסים ההם. ולפילוסופים בכל אלו הדברים ספרים הרבה שכבר יצאו בלשון הערב, ואולי לא יצאו יותר מהם, והנה איננו צריכים באלו הזמנים אל כל זה, רצוני לומר, החקים, הדתות, הנמוסים והנהגת האנשים בעינים אלהים².)

וכל הדברים שהתבארו עניניהם בזה השער שבעה ועשרים שמות הם, והם: הכח המדבר, הנפש המדברת, הדבור הפנימי, הדבור החיצוני, ההגיון, מלאכות עיוניות, מלאכות מעשיות, פילוסופיה, פילוסופיה אנושית, החכמה הלמדית, השמושית, החכמה הטבעית, החכמה האלהית, מה שאחר הטבע, הנהגת האדם נפשו, הנהגת הבית, הנהגת המדינה, הנהגת האומה, חקים, נמוסים, המדות, התכונות הנפשיות, המדות המעלות, המדות הפחותות, פעולות טובות, פעולות רעות, מעלות דבוריות.

וכל שערי זה המאמר ארבעה עשר הם; וכל השמות שיכללו אלה השערים מאה שבעים וחמשה הם; וכל אלה השמות הכוללים הנופלים על ההגיון, ובהם גם כן קצת שמות שמוסכמים עליהם בחכמה הטבעית, האלהית והמדינית.

זהו מה שראיתי לזכרו, ואולי יאות אל הכונה אם ירצה האל,

¹ את אשר יקרה צותם. ² ממני שתורתנו נקדרת במצומיה כל העינים